

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

IV/2011

Вања Станишић

Hankuk University of Foreign Studies, R. of Korea

UDK 811.821.16:003(=821.16)

ПИСМЕНОСТ МАЈА – КЉУЧ ЗА РАЗУМЕВАЊЕ МАЈАНСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ¹

Апстракт: Као што је добро познато, писменост се рађа као инструмент државе и представља једну од најважнијих ознака да је неки народ ступио из праисторије у историју. Та међузависност цивилизације и писма је потпуна – „писмо постоји само у условима цивилизације, а цивилизација не може да постоји без писма” (Гельб: 212). Управо је у случају писмености Маја ово питање било од пресудног значаја за разумевање карактера мајанског друштва. Конкретно, од утврђивања типолошког статуса њихове писмености зависио је одговор на питање да ли је уништењем аутохтоних мезоамеричких култура у доба шпанских освајања у 16. веку у суштини била уништена једна оригинална цивилизација.

Кључне речи: мезоамеричке аутохтоне писмености, дешифровање писмености Маја

Археолошки, лингвистички и етнографски подаци о древним народима Средње Америке представљају убедљив доказ како је писмо пре свега „ризница информација“ одређене људске заједнице. Систем писма који је тамо нађен у тесној је вези са основном цивилизацијском преокупацијом ових народа – астрономским проучавањима, од којих је у великој мери зависио опстанак њихових друштава.

Славно Колумбово откриће Америке један је од оних великих цивилизацијских догађаја који сведоче о релативности појма *откриће*. Мрачном средњем веку, који је анатемисао све што није потврђивало или није служило хришћанском учењу, припада главна заслуга за то што је после Колумбовог открића „Новог света“ окретање Западне Европе ка томе свету подстакло један од најтежих расних и цивилизацијских погрома у историји.

„Откриће“ Новог света подразумевао је, у основи, окупацију и пљачку у име религије, јер када су 1519. године на америчко тло ступили шпански конквистадори, одиграло се још једно у историји толико пута виђено уништење једне самобитне културе и њена смена културом победника. У датом случају носиоци западноевропске цивилизације прекинули су у развоју и беспштедно уништили низ аутохтоних култура, које су тамо постојале већ 3000 година, чиме је истовремено започело вишевековно истребљивање народа црвене расе и загирање њихових трагова широм америчког континента. Будући да несрећа, као по правилу, никад не долази сама, искрцавање Шпанаца поклопило се са домаћим индијанским пророчанством по којем се управо у то време очекивао повратак њиховог главног божанства, Кецалкоатла (Quetzalcoatl) – „Пернатог Змаја“, који је, у једном од својих оваплоћења, у облику белог човека дуге браде дошао међу њих, научио их разним вештинама и отпловио морем. Када

¹ This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2011

се у речено време човек таквог изгледа појавио у „пловћим кућама које вуку облаци“, трагични краљ Астека, Монтезума, убеђен да му долази бог, изишао је у својој престоници Теночтитлану (Tenochtitlán), „граду на кактусу“, пред свирепог вођу конквистадора – Хернана де Кортеса – и предао му своје владарске ознаке. Данас се на рушевинама старе астечке престонице уздиже главни град Мексика, а кактус се, заједно са орлом и змијом, преселио на мексичку заставу.

Један од главних аргумената хроничара шпанског освајања којима су правдали уништење индијанских култура био је варварски карактер њихове религије, пре свега приношење људских жртава и канибализам. Посебан значај у искорењивању аутохтоних култура имало је спаљивање писмених споменика, по чему се Римокатоличка црква већ „прославила“ у доба шпанске реконкисте, када је кардинал Хименес у Кордови спалио 280.000 арабљанских књига, док су на америчком континенту најпознатије биле две ломаче – прва дело првог мексичког надбискупа, Дон Хуана де Сумараге, који је спалио главни астечки архив у Тескуку, а друга дело његовог много познатијег наследника, бискупа Диега де Ланде, који је 1561. године у старој престоници Јукатана, Мани, спалио рукописе најразвијенијег претколумбовског народа – Маја. Међутим, никакво варварство тамошњег становништва не може да оправда најтеже облике расизма у име западне цивилизације и систематско и фанатично затирање њихове културе и зато се, према речима Звонимира Кулунџића, који је овом питању посветио једно од најдужих поглавља своје књиге, с правом намеће питање – „Тко ovdje ima pravo nazivati se civiliziranim, pobednici ili pobijeđeni?“ (364).

Поразни резултат европеизације представља чињеница да је од око два-

десет милиона Индијанаца, колико их је у Средњој Америци живело до 1519, остало свега неколико милиона расутих по Мексику, Гватемали, Белизу и Хондурасу, док је од споменика њихове писмености преживела само неколицина рукописа, такође расутих по западноевропским музејима. Тако мали број преосталих књига био је управо једна од главних препрека у тумачењу њихове писмености и разумевању стварних домета њихове културе.²

Мезоамеричке аутохтоне културе

Историјска и археолошка проучавања открила су неколико великих и међусобно блиских култура Средње Америке. Најстарију културу на том простору, и у основи колевку осталих, створили су око 13. в. п. н. е. загонетни прастановници садашњих мексичких покрајина Табаско и Веракруз (Veracruz), под називом Олмеци – „људи из земље каучука“ (с обале мора). Средином првог миленијума п. н. е. на њиховим основама рађа се култура Сапотек (Zapotec), народа ото-мангешке гране индијанских средњоамеричких језика, с центрима Ел Тахин (El Tajín), Монте Албан и Митла у мексичкој покрајини Оахака (Oaxaca), у којој их још увек живи око 250.000. Крајем старе ере на просто-

2 Оно што нису уништили шпански конквистадори и њихови црквени фанатици, уништио је зуб времена, тако да је свет поново открио мајанску културу кроз путовања која је крајем тридесетих година 19. века предузео амерички археолог Џон Стефенс (J. L. Stephens) (Утевская: 39) заједно са енглеским илустратором Фредериком Катервудом (F. Catherwood). Рушевине мајанских градова побудиле су велико интересовање тадашњег света и подстакле најразноврсније спекулације о пореклу и карактеру њихових градитеља. Већ сам Стефенс је, много пре него што су протумачени мајански знаци, претпоставио да записи у камену говоре о историји ових градова и њиховим владарима (Бошковић: 16).

ру источног Мексика, Гватемале и Белиза, рађа се култура Маја (Maya), етнојезичка група племена која и данас има милион и по говорника, с градовима Паленке (Palenque), Бонампак (Bonampak), Тикал (Tikal) и Копан (Copán). Током првог века н. е. она прераста у прву велику империју Средње Америке (тзв. Старо царство Маја, 1–7. вијека). У то доба и представници треће, јуто-астечке групе средњоамеричких индијанских народа, познати под астечким називом Толтеци – „мајстори, градитељи“ – стварају у близини данашњег Мексико Ситија велики град Теотиуакан (Teotihuacan), „град богова“, најважније уприште мајанске културе у том делу Мексика. Политички немири, природне катастрофе и, пре свега, номадска земљорадња, која је око градова ширила пустињу, током 7–8. в. означавају крај класичне културе Маја. Толтеци се у потрази за плодном земљом спуштају на југ, а Маје насељавају северне делове полуострва Јукатан, подижу нове градове (Чичен Ицу [Chichén Itzá], Ушмал [Uxmal], Мајапан [Mayapan]), обједињене у тзв. Обновљено царство Маја (10–12. вијек). Сеобе северних номада, које су од 9. в. мењале етничку слику Мексичке висоравни, претвориле су се од 12. в. у освајачки поход јуто-астечких племена, с којима ће око средине 14. в. на историјску сцену ступити Мешика Астеци (Mexica Aztec) – „народ чапље“ – творци последње велике индијанске државе у Средњој Америци.

Номадска земљорадња, непознавање точка, ограничена примена метала и одсуство припитомљених животиња, заједно са масовним људским жртвовањима и канибализмом, главне су варварске одлике ових нетипичних култура које их највише одвајају од великих цивилизација у другим крајевима света. На другој страни, врхунска уметничка дела у области архитектуре, сликарства и

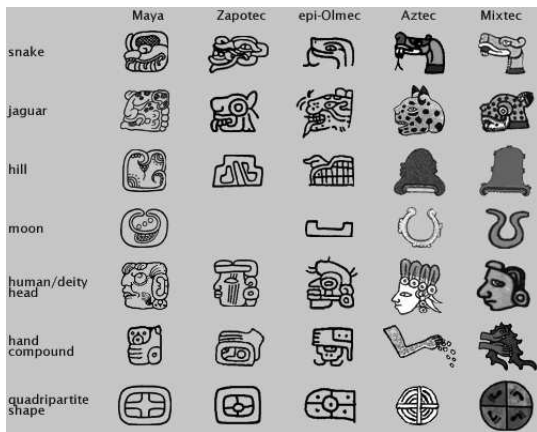
примењене уметности, идеографска писменост и савршени календар од 18 месеци од по 20 дана, најчувеније достигнуће овог народа опчињеног звездама, који је у односу на тадашња астрономска знања својих освајача био „подухват достојан Њутна или Ајнштајна“ (Бошковић: 74), одавно пред испитиваче намећу питање да ли је европским освајањем разорена једна цивилизација или пак само једна напредна култура.³ Значајан одговор на то питање пружа њихова писменост о којој постоје два супротстављена мишљења. Према првом, које је владало до средине 20. века, претколумбовска индијанска писменост била је на ступњу ране идеографије, тј. пиктографије, која представља главну форму претписмености карактеристичну за индијанска племена Северне Америке и многе народе на сличном ступњу развоја у другим крајевима света. Према другом, које је данас преовладало, реч је о класичном хијероглифском (логографском) писму, какве су биле све древне цртежне писмености великих цивилизација.

Дешифровање мајанског писма

Претколумбовске писмености Средње Америке имају заједничке корене. Најстарије писмо створили су Сапотечи, из којег ће се посредно или непосредно развити и два основна вида мезоамеричких писмености – Сапотецима структурно и хронолошки блиско мајанско писмо, које има олмечке корене, и много млађе астечко писмо, створено независно од првог. Није спорно да пи-

³ Систем календара био је у средишту читаве културе и космогоније не само древних Маја, него свих аутохтоних култура Средње Америке. Као и сви остали, и Маје су имале два календара. Сунчану годину од 365 дана, која је имала статус народног календара, коју се звали *haab*, Маје су делили на 18 месеци од по 20 дана (уп. Calvet: 199, 201).

смо Астека, који су сапотечку писменост преузели посредно од Миштека, по изразитој ликовности текстова и самих знакова, носи типичне одлике старијег типа сликовног писма, дакле пиктографије. Предмет спора је ништа мање експресивно мајанско писмо, квадратних и уметнички веома стилизованих знакова [уп. слика 1].

1 – Упоредна таблица неких знакова мезоамеричких писана, која сведочи о њиховим заједничким коренима (www.ancientscripts.com /Lawrence Lo./).

Спор је настао када је 1863. у Краљевској библиотеци у Мадриду пронађен заборављени спис Диега де Ланде, „Саопштење о пословима у Јукатану“ (Relacion de las casas de Yucatan), у коме је главни виновник уништења мајанске писмености изнео управо најдрагоценије податке за њено разумевање и дешифровање. Захваљујући Ландином спису, одгонетнути су мајански бројеви, календарски знаци за месеце и дане, за стране света и за неке богове. Поред тога, Ланда је навео изненађујући податак о постојању мајанског „алфабета“ од 27 знакова, рекавши изричито да „слова којих овде нема, нема у том језику“ (Kulundžić: 370) [уп. слика 2]. Међутим, скоро сви покушаји да се тим алфабетом прочита неки од мајанских текстова завршавали су неуспешно и зато је већина проучавалаца посумњала у ве-

родостојност Ландиног податка (уп. нпр. изричиту тврдњу Јоханеса Фридриха (1979: 189) о вештачком карактеру тог алфабета). Спорни алфабет није се уклапао ни у реконструисану слику мајанске културе, у којој варварске особине бројчано претежу над цивилизацијским. Категорички сврставајући претколумбовску индијанску писменост у претписменост, Џеј Гелб је њихове високе домете у области математике и астрономије назвао „уникатном појавом у оквирима опште културне заосталости Индијанаца“ и упоредио их с разрађеним етичким и религиозним учењима библијских Јевреја, која су далеко превазилазила њихове безначајне успехе у области политике, економије и технике (Гелб: 64–65).

2 — Ландин мајански „алфабет“ (Бошковић: 15).

Међутим, општа слика претколумбовских средњоамеричких култура, упоређена са древним цивилизацијама, пре оставља утисак различитих форми него различитог садржаја, што је у великој мери последица њихове географске одвојености од осталог света. Исто важи и за њихову крволочну религију. Ништа мање крволочна нису била ни сахрањивања сумерских владара и египатских фараона, као и многих велможа старих Европљана, с којима су у гроб одлазиле и њихове жене и бројна послуга. Људождерство мајанских богова, како се види из књиге Александра Бошковића

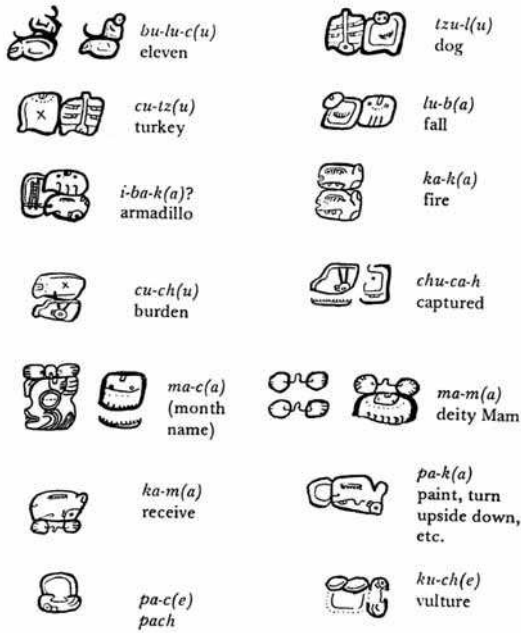
Мајанска религија, било је оваплоћење анимистички схваћених природних закона по којима се живот обезбеђује жртвовањем живота. Људска жртва, попут Софоклове Ифигеније на Тауриди или старозаветне жртве Авраамове, и овде је највиши етички поступак, најјачи израз вере и храбрости.

Утврђујући апсурдну чињеницу да су средњоамерички Индијанци, попут Кинеза и старих Египћана, створили сопствену врсту хартије од листова агаве и од ње правили књиге, а да притом нису имали писмо у правом смислу речи, сви су аутори ипак сагласни у томе да у њиховој писмености постоје и примери фонографије. Тако је, на пример, Јоханес Фридрих уочио како у неким примерима постоје лако уочљиви афиксални елементи, који се додају око основног знака. На основу тога Фридрих је закључио како је ту реч о претежно појмовном писму са одређеним фонетским елементима. Због тога је средином 20. века преовладавао закључак да се почетком 16. в. претколумбовска писменост налазила на раном ступњу идеографије (пиктографија), истом оном на коме је било и египатско писмо у најстаријем периоду, и да је уништењем индијанске културе насилно прекинута његова еволуција (Kulundžić: 388; Фридрих: 191; Vollemaere: 183).

У основи другачије мишљење о структури мајанског писма изнео је средином 20. века руски научник Јуриј Кнорозов (детаљно изложено у његовим књигама Система письма древних майя, Москва 1955, и Письменность индейцев майя, Москва / Ленинград 1963), утврђујући да оно ни у чему није заостајало за египатским писмом или клинописом. Кнорозов је био први научник који мајански алфабет Диега де Ланде није сматрао бесмислицом, већ је управо помоћу њега предложио своје дешифровање овога писма. Истичући да су ранији

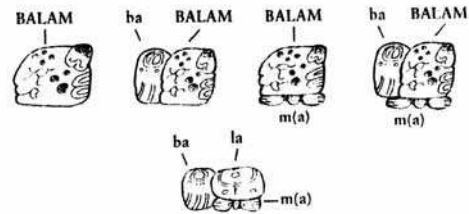
проучаваоци у свом одрицању веродостојности Ландиног алфавета олако пренебрегавали Ландину чињеничну педантност и, нарочито, оно место у његовом тексту у којем тврди како Маје „пишу такође по слоговима“, Кнорозов је у тој тврдњи пронашао кључ за разумевање практичне употребе његовог алфавета (Утевская: 45). Ландини знаци, дакле, не представљају никакав буквални алфабет него слоговне елементе класичног словесног (логографског) писма, који постоје и у свим древним хијерглифским писменостима. Овакво мишљење дотад скоро непознатог истраживача, који се притом није устручавао од тога да отворено полемише са водећим мајанистима, попут енглеског стручњака Ерика Томпсона (E. S. Thompson), у почетку је изазвало доста полемике услед неразумевања и заблуда које су тада преовладале у западним стручним круговима у вези с идеографијом уопште и мезоамеричком индијанском писменошћу посебно. Сам је Томпсон још увек веровао да мајански знаци немају гласовно значење, већ да су то претежно семантичке идеје. Време је, међутим, показало да је Кнорозов био у праву и водећи савремени мајанисти су новим доказима поткрепили претпоставку о класичном хијероглифском карактеру мајанске писмености, истичући да је мајанистика такође добила свој „камен из Розете“ и свога Шамполиона (D. H. Kelley: 4–5, 165–173; M. Coe, J. Kerr: 53–54; M. Makri: 175; Rogers: 234).

Алфабет Диега де Ланде, попут египатског „псеудоалфавета“, у основи је одговарао слоговним знацима мајанског писма, који су имали стандардизовано фонетско значење. Постојање фонографске категорије у мајанском писму убедљиво потврђује унакрсно читање знакова, како је то показао управо Кнорозов [уп. слика 3].

3 – Примери фонографске примене мајанских знакова: *bu-lu-c(u)* – „11“, *tzu-l(u)* – „пас“, *cu-tz(u)* – „ћуран“, *lu-b(a)* – „пад“, *i-ba-k(a)* – „оклопник“ (armadillo), *ka-k(a)* – „ватра“, *cu-ch(u)* – „бреме“, *chu-ca-h* – „ухваћен“, *ma-c(a)* – назив месеца, *ma-m(a)* – божанство Мам, *ka-m(a)* – „добити, примити“, *pa-k(a)* – „слика; окренути наопако“, *pa-c(e)* – „узети за себе“, *ku-ch(e)* – „орао стрвинар си“ (Кнорозов 1957: 77; Kelley: 173).

То је омогућило да се проникне у разумевање структуре мајанских знакова и разоткрило је у њима исте оне елементе који постоје и у осталим идеографским писменостима. Знак је и овде састављен из основног појмовног дела, који је носилац значења (логограм), и фонетских додатака у чисто гласовној улози (силабограми) [слика 4]. Фонетски додаци, који су у виду дијакритика додавани око основног знака, по својој природи ни овде нису ништа друго до скраћени и упрошћено написани логограми. Слично као у клинопису, појмовни знаци су и овде били више традиција него стварна потреба, пошто се већина знакова чешће употребљавала као силабограми који су по потреби могли да имају и појмовно значење.

4 – Идеографске одлике мајанског писма (Сое, Керг: 54). Исто као у клинопису, реч се могла писати на више начина: нпр. ВАЛАМ („јагуар“) може да буде написан чисто пиктографски, помоћу главе јагуара, а још чешће логосилабички с додатком фонодетерминатива /ba/, /ma/, као и чисто фонографски помоћу слогова [ba-la-ma].

Уобичајени поредак знакова је типа Cons – Voc – Cons – Voc, при чему је други вокал по правилу истог реда као и први, што би значило да је мајанско писмо одражавало закон вокалске хармоније, што представља структурну одлику савременог јукатечког језика и пенутијских индијанских језика у Калифорнији (Kelly: 169–170; Кнорозов 1957: 80). У стандардној афиксалној употреби појединих знакова стручњаци за мајанске језике су открили њихову разноврсну граматичку улогу – тесну везу с афиксацијом у ергативној морфологији мајанских језика (Calvet: 210–211; Сое, Van Stone: 20–36) [слика 5].

5 – Данас је разјашњено да је мајански систем писма био веома усавршен у бележењу не само фонетских специфичности, него и тананих нијанси сложеног граматичког система мајанских језика [Сое, Van Stone: 9]. Један број афиксалних знакова, тзв. морфосилабограми, имао је важну граматичку улогу – укидао је деловање вокалске хармоније и градио разноврсне граматичке облике – као што је случај са именом бога *Bolonyocti* („девет корака“), које је било састављено од знака за број девет (*bolon*), знака за дан (*oc*) и суфикса *ti* (*te*), који је имао само слоговну вредност (Calvet: 206).

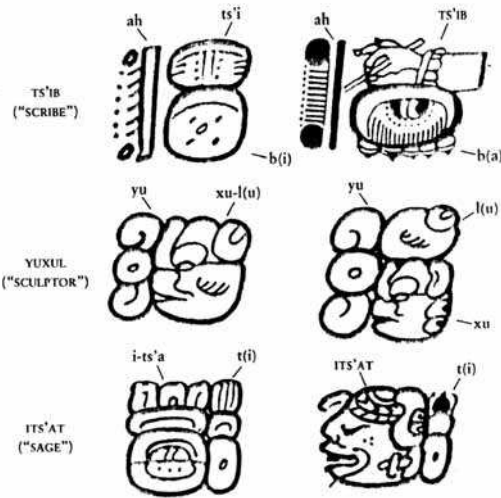
Писменост Маја – кључ за разумевање мајанске цивилизације

Основни смер читања је водораван, а ређе усправан, у оба случаја с лева на десно, док је поредак знакова правилног линеарног карактера попут низања речи у реченици, што је типична фонографска одлика свих древних писмености.

Иако се данас може сматрати доказаним да су Маје имали писмо у правом смислу речи, његово дешифровање још увек није окончано, јер је од око хиљаду мајанских знакова протумачен тек мањи део. Један од главних разлога је тај што се, и поред живих мајанских језика, не зна језик споменика, зато што је, осим различите језичке основе, јукатанске Маје из Ландиног времена раздвајало пет векова од њихових великих храмова у јужном Мексику и Гватемали. Данас је, међутим, сасвим јасно да су новим сазнањима у потпуности побијена ранија схватања о инфериорности мезоамеричких индијанских култура и њихових писмености. То пре свега важи за Гелбову моногенетску теорију о развоју писма, чији је опстанак непосредно зависио од утврђивања карактера ових писмености. Зато их је Гелб не само у целини сврстао у претписменост, већ се био упустио и у крајње спорно доказивање „опште културне заосталости Индијанаца“. Псеудонаучни карактер ове хипотезе одавно више није споран. Насупрот његовој пренагљеној тврдњи како „као најбољи доказ тога да писменост Маја није била писмо у правом смислу речи служи очигледна чињеница да оно још увек није дешифровано“ (62), данас стоје следеће речи америчке мајанисткиње Марте Макри (Macri: 180), у којима је садржано и објашњење зашто ту писменост није могуће у потпуности дешифровати и зашто се не може рећи да то није била писменост у правом смислу речи:

Писмена култура играла је веома важну улогу у историји Средње Америке. Свака породица језика има називе за ‘папир’, ‘књигу’, ‘писара’ и ‘писање’. Нажалост, оно што знамо о тим пис-

мена засновано је на веома малом и по правилу недовољно репрезентативном избору текстова који још постоје. Па ипак, и кроз ту мутну слику ми видимо задивљујућу разноликост писмене комуникације која је постојала у овом делу света [уп. слике 6, 7].

6 – Мајански знаци за писара, скулптора и приповедача (Сое, Керг: 90) писани на два начина: логосилабички и само силабички (фонографски). Колико је улога писмености била важна у мајанској цивилизацији сведоче и чињенице да је и сам њихов бог створитељ и господар вода и жетве, змијолики Ицамна (Itzamná), био изумитељ писма, да су писари – сликари имали своје божанске и зооморфне патроне, и да су припадали угледном слоју мајанског друштва, о чему сведочи релативно недавно реконструисана титула овога сталежа – *ah ku hun* („чувар светих књига“) (Сое, Керг: 91).

7 – Рука с четкицом која се појављује кроз Ицамнине чељусти у његовом змијоликом оваплоћењу; цртеж на кости из једне гробнице у Тикалу (Сое, Керг: 102).

Литература

1. Бошковић, Александар (1988), *Мајанска религија*, Београд: OPUS.

2. Vollemaere, A. (1975), „Problème de déchiffrement de l'écriture maya, Le déchiffrement des écritures et des langues“, *L'Asiathèque* X: 183–198.
3. Гельб, И. Е. (1982), *Опыт исследования письма*, Москва [Gelb I. J., *A Study of writing*, Chicago UP 1963], 58–66.
4. Kelley, David H. (1976), *Deciphering the Maya script*, Texas: UP.
5. Kulundžić, Zvonimir (1957), *Knjiga o knjizi I: Historija pisama*, Zagreb: NIP, 327–390.
6. Montgomery, John (2002), *How to read Maya Hieroglyphs*, New York: Hippocrene.
7. Schele, Linda & Mathews, Peter (1998), *The Code of Kings: The Language of Seven Sacred Maya Temples and Tombs*, New York: Scribner.
8. Утевская, Паола (1985), *Слов драгоценные клады*, Москва: Детская литература, 33–54.
9. Фридрих, Иоганес (1979), *История письма*, Москва: Наука [Friedrich J., *Geschichte der Schrift*, Heidelberg 1966], 188–190.
10. Harris, John F. & Stearns, Stephen K. (1992), *Understanding Maya Inscriptions*, Philadelphia: University Museum of Archaeology and Anthropology, University of Pennsylvania.
11. Calvet, Luis J. (1996), *Histoire de l'écriture*, Paris: Plon, 195–214.
12. Coe, Michael D. & Kerr J. (1997), *The art of the Maya scribe*, London: Thames and Hudson.
13. Coe, Michael D. & Van Stone, Mark (2001), *Reading the Maya Glyphs*, London Thames and Hudson.
14. Ю. В. Кнорозов (1959), „Проблема изучения иероглифической письменности мая“, *Вопросы языкознания* 5: 73–81.

MAYAN LITERACY – KEY TO UNDERSTANDING THE MAYAN CIVILIZATION

Summary

As it is well-known, literacy emerges as a state instrument and represents one of the most significant marks that a certain nation has moved from the prehistoric age into the new historic age. This mutual dependence of the civilization and literacy is complete and is very important for understanding the essence of the Mayan civilization. The most significant issue here is whether the destruction of the original Mesoamerican cultures led to the destruction of the original civilizations.

vanjast61@gmail.com